

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Paréj-Farkas Katalin

„Fátyol nélkül, pőrán evilágon.”

**Az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek
rendjének története
a 20. század meghurcoltatásának évtizedeiben**

Témavezető: Dr. Székér Nóra PhD

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola

Budapest, 2025

I. A kutatás előzményei, céljai

Az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek Kongregációjának történetére jóval a doktori tanulmányok megkezdése előtt fölfigyeltem. Amellett, hogy a női szerzetesközösségek története régóta foglalkoztatott, a rend iskolájának tanáraként mélységében láthattam rá budai megtelepedésük századik évfordulójának aktualitására is.

A magyarországi női szerzetesrendek történeti feltárása – néhány nagyon értékes kivételtől eltekintve – eddig nem igazán került az egyháztörténeti kutatások fókuszába, sem az 1945 előtti, sem az azutáni korszakok mélyebb megismeréséhez nem járultak hozzá „apáca-kutatók”, jóllehet a második világháború után létrejövő kommunista diktatúra jelentős támadásai irányultak a katolikus szerzetesközösségek, így az ellen a hozzávetőlegesen 8000 apáca ellen is, akik 1950 után is szerzetesi fogadalmuk szerint kívánt tovább élni.

Kutatásom során körvonalazódott előttem, hogy a Megváltós Nővérek közösség történetének különösen azt a szakaszát volna érdemes górcső alá venni, amikor a nővérek a szétszórás miatt már nem élhettek közösségben, hagyományos rendházi keretek között.

Disszertációm kiindulópontja tehát az a kérdés volt, hogy az újrakezdésig eltelt negyven évben a nővérek miként tudták biztosítani rendjük számára a folytonosságot, és ez a hétköznapiakban milyen – önazonos, társadalmilag aktív, ugyanakkor szükségszerűen „rendszerellenes” – életstratégiát jelentett.

Az időközben megismert forrásanyag megerősítette, hogy hasznos eredményeket hozhat a rend illegalitásában megélt életének feltárása, kapcsolati hálóinak megismerése, az egyéni és közösségi túlélési stratégia, valamint az ezt biztosító sajátos mentalitásuk ismerete. Mindennek körültekintő vizsgálata csak úgy volt lehetséges, hogy a közösség teljes magyarországi történetét igyekeztem megismerni és feltárni, noha a dolgozat elsősorban a „meghurcoltatás idejére,” vagyis 1944 késő ősztől az úgynevezett újrakezdés időszakáig, vagyis 1989 augusztus 30-ig tartó szakaszra koncentrálok.

A dolgozatban helyet kap az alapító élettörténete mellett a magyarországi közösség soproni ágának ismertetése 1944-ig különféle szempontok szerint, majd a főbb fejezetekben kerül kibontásra a rendet ért próbatételek sora. Ebben megjelenik a frontátvonulás időszaka is, hiszen a nyilas hatalom, de különösen a Vörös Hadsereg magyarországi megjelenése hozták el az első tényleges megpróbáltatást a közösség számára. Nagyobb történeti epizódként tárgyalom az 1945 tavaszától az 1950 nyarán történt kitelepítésig tartó korszakot, amelyekben a szűkülő tér, a folyamatosan nehezedő életkörülmények, a hivatásuktól megfosztott tanító és betegápoló nővérek helyzetét ismertetem. Ezután következik a szétszórás időszaka, amelyet elsősorban állambiztonsági források segítségével mutatok be, árnyalva a képet a kitalált szerzetesnők sajátos élethelyzeteinek megvilágításával. Fontos epizódként tekintettem azokra az egyéb eljárásokra – internálás, peres eljárások – amelyek feltárása segített abban, hogy a nővérek közösség sajátos dinamikáját, működési mechanizmusát ismerjem meg, és nem mellékesen megmutatta a közösségnek az illegalitásában megélt, jellegzetes kapcsolatrendszerét, vagy akár a „földalatti” rend hierarchiáját. Végül mentalitástörténeti szempontból is elemzés alá vettem az illegalitás időszakát, olyan fókuszpontokkal, mint a szentruha levételének kényszere, az új élethelyzetek ismertetése, valamint a nyomukban járó érzelmi és lelki megpróbáltatások, amelyek akár „identitásvesztést” is előidézhettek.

Az értekezés célja, hogy egy női szerzetesközösség bemutatásán és az illegalitásában eltöltött évtizedeinek feltárásán keresztül orvosolja valamelyest azt a hiányt, amely a női szerzetesközösségek esetében mutatkozik mind a történettudományos emlékezetében, mind pedig a diktatúra áldozatainak számbavételekor. Az apácák közösségeit mindemellett különösen is érdemes nemcsak egyháztörténeti, hanem más szempontú megközelítések szerint – így a Megváltós Nővérek esetében oktatás-, orvos-, és természetesen nőtörténeti oldalról is – vizsgálat alá venni.

II. A kutatás forrásai, módszerei

A kutatás elsődleges forrásbázisa az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek Kongregációja – Magyar Tartománya rendi levéltára, amely a szerzetesközösség megmaradt iratanyagának legnagyobb részét tartalmazza. A több, mint ötven doboznyi dokumentáció sokféle típusba sorolható, köztük kormányzati iratok, ingatlanokkal, adás-vétellel kapcsolatos ügyek papírai, sematizmusok, a házak (soproni anyaház és fiókházak) krónikái, emlékezések, különféle jegyzetek, életrajzok, levelezések állnak rendelkezésre, hogy csak a legfontosabbakat említsem. A rendszerezett iratanyag sorvezetőt adott a rendtörténet feltárása során, és lényegében ez jelentette a kutatás kiindulópontját.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában megismert iratanyag új irányt adott a rendtörténet feltárásának. Az itt található iratok vizsgálata során került figyelem középpontjába a szétszórás időszak, mivel az állambiztonsági szervek bőséges dokumentációt készítettek erről az időszakról. A Megváltós Nővérekre vonatkozó iratok legnagyobb részét az ún. operatív dossziék teszik ki. Ezek a dokumentumok titkos nyomozati munka eredményei, melyek „szigorúan titkos” jelzést kaptak, és általában ügynöki vagy rendőrségi jelentéseket tartalmaznak. Operatív dossziét nyitottak magáról a rendről és annak akkori általános főnöknőjéről Flettner M. Archangela általános főnöknőről. A szerzetesközösségről „Megváltósok” elnevezés alatt szintén dossziét kezdtek, ez utóbbi anyaga több, a szétszórás után aktívan tevékenykedő nővér megfigyelését is tartalmazza, bepillantást nyújtva a folytonosság szövetébe. Témánk szempontjából páratlan értékű anyag, hiszen az aprólékos leírásnak köszönhetően az illegalitásban is sejtszervezetben élő rendtagok mindennapjait tárja elénk: szinte a résztvevő megfigyelő precizitásával elkészített jelentésekben a különféle magatartásformákban megjelenő sajátos szerzetesi mentalitás olvasható ki, amely kijelölte a dolgot egyéni útját.

Áttekintésre kerültek a levéltár iratanyagában a „Baugartner Pál és társai” ügy vizsgálati dossziéi, melyek a Sopronban 1948. június 7-én lezajlott egyházi iskolák államosítása elleni tüntetés révén keletkeztek. Továbbá szintén áttekintésre került egy másik, igen fontos dokumentáció. Ez a „Lányi János és társai” per anyaga, melynek rendkívül terjedelmes vizsgálati dossziésorozata található ebben a levéltárban. Ehhez kellett kapcsolni a Budapest Főváros Levéltárában található bírósági tárgyalás szakaszának dokumentumait, köztük a kegyelmi kérvényeket. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának anyaga a Lányi-ügy kapcsán gazdag háttérinformációt szolgáltatott, többek között ügynöki jelentésekkel, feljegyzésekkel, tervezetekkel, értékelésekkel. Különösen ez az anyag mutatkozott értékesnek abból a szempontból, hogy adatokat biztosított a rendi szervezet, hierarchia, dinamizmusok, kapcsolódások megértéséhez, és néhány megváltós nővér sajátos élettörténetéhez. Budapest Főváros Levéltárában a „Lányi-ügy” kapcsán került áttekintésre a Flettner Márta és társa per dokumentációja, mely a devizavisszaéléssel vádolt főnöknő és Szappanyos Béla szentendrei plébános ellen folytatott eljárást, így a főnöknő és nővértársai meghurcoltatásának újabb epizódját követhetem nyomon.

A Győri Egyházmegyei Levéltárban az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérekkel kapcsolatban 1909 és 1931 közötti időre vonatkozóan áll rendelkezésre az egyházkormányzati iratokból kigyűjtött hat csomó irat. Az iratok meglehetősen sokfélék ezekben a csomókban, köztük a határon túlra került délvidéki nővérek helyzetéről, fogadalmak alóli felmentésről, különféle engedélyek kéréséről, újabb fiókházak nyitásáról, letelepedésről olvashatunk. A levéltár iratanyagából még egyházkormányzati iratok segítették a tájékozódást, elsősorban a szétszóratast megelőző évekre vonatkozóan.

A Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegyei Soproni Levéltára oktatástörténeti anyagokat őriz, amelyek a rend különféle soproni iskoláinak iratanyagát jelentik, illetve itt található még a csornai iskolájuk anyaga is. Az iskolatörténet szempontjából

fontos iratanyag a változatos iskolatípusok – nőipariskola, kereskedelmi leányközépiskola, leánylíceum, tanítóképző, kisdédóvóképző, polgári leányiskola és gyakorló elemi népiskola - dokumentumait tartalmazzák. A disszertációban mindezeket a forrásokat érintőlegesen jelzem, hiszen mind témájában, mind időintervallumában eltér a dolgozat fő csapásvonalától, ugyanakkor a rendre vonatkozó ismeretek szempontjából nem megkerülhetők.

Kutatásom során több olyan levéltárat felkerestem, amely kisebb terjedelmű iratanyaggal, így apróbb adalékokkal hozzájárult a téma kibontásához. Az elsődleges szempont ez esetben az volt, hogy sikerüljön kontextusba helyezni és árnyalni az elsődleges források – különösen a rendi iratanyag – által megismert, önreprezentáló képet, és sikerüljön helyiértéken kezelni az esetleges önigazolást is.

A Jezsuita Levéltár anyagában olyan helységekre vonatkozóan kerestem anyagot, ahol a jezsuita páterek mellett a rend nővérei is dolgoztak. A mezőkövesdi rendház Historia Domusában, valamint a jezsuita rend nagykapornaki házának iratanyagában (Magyar Nemzeti Levéltár Zala Vármegyei Levéltára) sikerült apróbb adatoka bukkanni, ám az elsősorban gazdasági jellegű források között sajnos nem lelhető fel a háztörténet, vagy kimondottan a Megváltós Nővérekkel kapcsolatos iratcsomó. A Pannonhalmi Főapátság Levéltárában a pannonhalmi egyházmegye területén fekvő Kajár (ma Kajárpéc) valamint Nyalka települések kapcsán található adat. Kajár településen 1897-ben jelentek a Megváltós Nővérek a népiskolában és idővel az óvodában, majd 1950-ben Ravazd és Nyalka községekben láttak el egyházi szolgálatot, aminek lenyomatait néhány dokumentum tartalmazza. Emellett a Hetényi Varga Károly hagyaték okán felkerestem Kismaroson a Ciszterci Nővérek Boldogasszony Háza Monostor Levéltárát, ahol értékes kiegészítésekre találtam.

Helytörténeti gyűjtemények felkeresése is segítette a kutatást, és nagyon fontos adatokkal bővítette ismereteimet a nővérek lokális közösségekben betöltött szerepéről. Nemcsak iratok, hanem tárgyak, képi anyag, emlékezet is árnyalta az írott források alapján kialakuló képet. Mezőkövesd település mellett Csorna és Szil községet is felkerestem, mivel utóbbi településen kialakított „Zárdamúzeum” az egyetlen, ahol a Megváltós Nővérek helyi működésének emlékezetét kiállítás formájában őrzik. Lokális források kapcsán az internálás időszakára vonatkozóan a főti plébánia Historia Domusában bejegyzettek nyújtottak adatokat az eset feldolgozásához.

A kutatás során – amennyiben lehetőség adódott rá – igyekeztem olyan személyeket megszólaltatni, akik egy-egy lokális közösségben emlékeztek még a nővérekre. A még élő egykori tanítványokkal vagy családtagokkal is sikerül beszélgetéseket kezdeményezni. Élve az oral history módszerével, vagy éppen néprajzi jellegű gyűjtéssel igyekeztem a források által kialakított képet árnyalni és ezzel együtt jobban megérteni a szerzetesnővérek mentalitását, társadalomban elfoglalt helyüket.

III. A kutatás eredményei

1. Elsődleges célom az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek történetének, ezen belül elsősorban a szétszórátás időszakának feltárása, források segítségével történő bemutatása volt. Mivel a közösség magyarországi történetének teljes feltárása és bemutatása nem történt meg, ezért ehhez szerettem volna elsősorban hozzájárulni. A dolgozatban igyekeztem a rendtörténetet szélesebb kontextusba ágyazni, hogy érzékelhetővé váljon a közösség szerepe a hazai társadalomtörténeben ugyanúgy, mint az egyháztörténetben. Az adatok közlése mellett célom egy összefoglaló áttekintés elkészítése volt, melyet a rend 1863-as magyarországi megtelepedésétől az 1989-es újrakezdésig vezettem végig, ügyelve arra, hogy a hangsúly a meghurcoltatáson, tehát az 1944 és 1989 közötti időszakon maradjon. A szétszórátást megelőző időszak tárgyalása a nővérközösség története mellett a mentalitásuk feltárása és megértésének szándéka indokolta. Az áttekintés során körvonalazódott egy dinamikusan fejlődő, anyagiakban, humán erőforrásban jelentősen gyarapodó közösség, amely a hazai női szerzetesközösségek között az évtizedek során egyre előkelőbb helyet foglalt el. Meglátásom szerint ez nagyon sok mindennek köszönhető, így a körütekintő rendi vezetésnek, a megfelelő alkalmazkodóképességnek, a kellő rugalmasságnak és befogadóképességnek, a kialakult kapcsolati hálónak és nem mellékesen az egyházi hierarchia irányába tanúsított alárendelt szerep elfogadásának.

2. A hazai egyháztörténeti kutatás kevés figyelmet fordított eddig a női szerzetesközösségek történeti feltárására. A szerzetességgel foglalkozó egyháztörténészek inkább a férfi közösségek felé fordultak, így háttérbe szorultak a népesebbnek mondható női közösségek, noha tevékenységük révén egyáltalán nem elhanyagolható a társadalomra gyakorolt hatásuk.

A dolgozatban igyekeztem rámutatni arra, hogy például a Megváltós Nővérek közösségének története is indokolja, a női szerzetesség kutatását, hiszen ezáltal az egyház működésének mélyebb mechanizmusa is megérthető, akár egy-egy mélyfúrással láthatóvá válik például a hierarchia természete, mint ahogy ezt a Lányi-ügy, és benne a Rétháti-nővérek esete látni engedte.

3. A dolgozat legjelentősebb célkitűzése a frontátvonulástól a rendszerváltoztatásig tartó időszak alatt a Megváltós Nővéreket ért megpróbáltatások, meghurcoltatások, és az illegalitás időszakában a föld alá kényszerített szerzetesközösség működési mechanizmusának feltárása volt. Mindezt természetesen jelentősen befolyásolták a forrásadottságok. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának a rendre, rendtagokra vonatkozó iratai, a házi krónikák, emlékezések és a rendi dokumentáció révén arra a megállapításra jutottam, hogy a közösséget, noha megrendítette a megpróbáltatások sorozata, de az eltökélt támadások a diktatúra részéről nem semmisítették meg, mint ahogy azt a pártállam remélte, és akár várható is lett volna. A szerzetesnők az illegalitásban is szerzetesnőeknek tekinthetők, ám sajátos körülményekkel és életvitellel, amely azonban nem vonja kétségbe hivatásukat, elköteleződésüket. A közösség illegalitásban kialakult kapcsolati hálója azt mutatja, hogy egyfajta „búvópatakként” élt tovább a rend, várva a megfelelő alkalmat a felszínre törésre. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a hosszú várakozási idő gyengítette a közösséget, nagyon komoly megpróbáltatást jelentve, ami talán nagyobb kihívás volt, mint az 1950-es évek kemény diktatúrájának több célzott ütése. A négy évtized alatt a közösség nem tudta kitermelni a föld alatt a megfelelő mértékű utánpótlást, amely az újrakezdést és az azóta eltelt korszakot is megnehezítette.

A második világháború és maga a frontátvonulás megpróbáltatásainak feltárása olyan jelenségeket láttattak, melyek a háború természetének mélyebb megismeréséhez is hozzájárultak. A megpróbáltatások révén gyakran ugyanaz a rugalmasság és

alkalmazkodóképesség felfedezhető fel, mint a rend korábbi évtizedeiben. Az 1950 szeptemberében kezdődő szétszórás a közösség minden egyes tagját önálló életvezetésre, döntéshozatali helyzetbe kényszerítette, amit egyesek nagy nehézséggént éltek meg, amely lényegében az identitásvesztéshez közeli állapotot idézett elő, ennek legemblematikusabb alkalmá a szentruha letétele volt. A szerzetesi öltözet nélküli szerzetesnők mozgólatai és egész magatartásuk azonban gyakran láthatatlan habitust vontak köréjük, ami olykor a kívülállóknak is feltűnt.

4. A rendtörténet bemutatása során törekedtem hozzájárulni ahhoz, hogy a közösség oktatásban betöltött szerepének megvilágításával érzékeltessem, meghatározó szerepük volt különösen a győri egyházmegyében, de azon túl az ország több területén is az elemi iskolahálózat kiépülésében. Emellett a leánynevelés terén végzett munkájuk sem elhanyagolható. Középfokú iskoláik, modern intézeteik révén bázist jelentettek a keresztény polgári és paraszti réteg feltörekvő leánygyermekéi számára, az általuk kínált és átadott tudás versenyképessé tette a náluk végzett növendékeket.

5. A közösség betegápolásban véghezvitt munkássága révén nemcsak az vált nyilvánvalóvá, hogy a rendi karizma elsődlegesen ezen a területen bontakozott ki, és hogy a hazai egészségügyi ellátás kiépülő intézményrendszere igényelte munkájukat, hanem az is, hogy a közösség vezetése felismerte, nővéreiknek megfelelő szakképzettségre van szükségük annak érdekében, hogy az egészségügyben pozícióikat megtarthassák, és a szakmai tudás megszerzésének lehetőségét az előljárók igyekeztek biztosítani.

6. A disszertáció eredeti célkitűzéseinek – alapkutatás-jellegének – keretét szétfeszítette volna, ugyanakkor fontosnak tartottam a nőtörténeti szempontok felvillantását is, hiszen azokban szintén alulreprezentált az apácák aránya. A téma mélyreható kutatásokat igényelne, melynek szükségességét ismételten hangsúlyozom, ha másért nem, akkor azért, mert a források alapján a civilbe kényszerített apácák bizonyos szempontból akár a dolgozó szocialista nőtípus kategóriájába is beilleszthetők.

7. A kutatás során röviden, de teret kapott a nővérek helyi közösségekben betöltött szerepe. A falusi társadalomban megjelenő szerzetesnővér alakja szintén nem keltette fel a kutatók érdeklődését, bár társadalomtörténeti, néprajzi szempontból is vizsgálatra érdemes. A források alapján kirajzolódott, hogy a fiókházak kisebb közösségei érdekes színfoltját adták a helyi intelligenciának, nők generációit nevelték fel, közösséget szerveztek és építettek, így a világiak közé kilépő, nyitott és nemritkán a hívekért élő szerzetesnő típusát körvonalazták.

8. A kutatás jelenlegi keretei között nem sikerült feltárni a szétszórás „teljes” történetét. Az állambiztonsági források révén érzékelhető egy élő hálózat, ugyanakkor ezek az adatok leginkább az 1950-es '60-as évtizedekre vonatkoznak, így nem tudjuk pontosan, hogy a hálózat miként változott a következő két évtizedben, az idősödő rendtagok helyét ki vette át, illetve miként szűkülhetett be a rendszer a gyérülő utánpótlás miatt.

9. A kutatás minden résztémája feltétlen igényli a további kontrollforrások feltárását, amelyek tovább árnyalhatják a közösségről most kirajzolódott képet.

IV. Publikációk

Megjelent publikációk az értekezés témakörében

A minőségi leánynevelés budai bázisa két világháború között.
Mindennapok a Szent Margit Gimnáziumban az alapítástól az
államosításig In: J. Újváry Zsuzsanna-Mezei Emese (szerk.):
Életmódtörténeti pillanatképek I. Budapest, 2018. 115–130.

Flettner Márta Archangela SDR. In: Paréj-Farkas Katalin (szerk.):
Emlékkönyv a Szent Margit Gimnázium alapításának 100.
évfordulójára. Budapest, Budai Margitosok Baráti Köre 2022. 194–201.

Emlékkönyv a Szent Margit Gimnázium alapításának 100.
évfordulójára. Budapest, Budai Margitosok Baráti Köre 2022 –
Kötetszerkesztés

The Sisters of the Redeemer in the Trauma of Dispersion": The Sisters
of the Divine Redeemer in the 1950s and 1960s in the Light of
Recollections and State Security Reports. In: *Acta Ethnographica
Hungarica*. 67 (2022) 2, 379-414. DOI: 10.1556/022.2023.00012

Megjelenés alatt álló publikációk az értekezés témakörében

„A falu őrangyalának hívták” Megváltós Nővérek a falvak szolgálatáért
a fiókházak krónikáinak tükrében.
In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna (szerk.): Kriza János Néprajzi
Társaság Évkönyve 31. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság 2025.

Modernitás, női szerepek és szerzetesi önmegvalósítás a magyarországi
Megváltós Nővérek közösségében a 19-20. században az emlékezések
tükrében. In: Frauhammer Krisztina (szerk.): Nők, szerepek, lehetőségek
a 20. századi magyar egyházi életben. Szeged, Gerhardus Kiadó 2025.

Megjelent recenzió

„Maszkot viselve – mindig szerepben” Petrás Éva: Álarcok mögött.
Nagy Töhötöm életei.
In: *Betekintő*, 16 évf. (2022) 1. sz. 157–163.

Egyéb publikáció

„A gyermekélet fordulópontja” Az elsőáldozás és a hozzá kapcsolódó
szokások egy göcseji faluban. In: Horváth Gergely Krisztián (főszerk.):
Vidéktörténet 2. Budapest, 2019. 253–268.

Hunyadyak Somogyban: Adalékok a gróf kéthelyi Hunyady család
somogyi történetéhez. In: *Axis – Vallás- és esztétörténeti folyóirat*,
5(1), 99-118. <https://doi.org/10.61176/Axis.2024.5.1.6>